

РЕЦЕНЗІЯ

**офіційного рецензента на дисертацію Дробного Віктора Сергійовича
на тему : «Соціально-економічний та культурний розвиток поселень
Одеського повіту Херсонської губернії (XIX – початок XX ст.)»
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань
03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія**

Неупереджене осмислення найактуальніших напрямів історичних досліджень змушує визнати об'єктивну потребу виведення на новий рівень регіональної історії. Докорінна зміна акцентів науково-теоретичного аналізу історії, поєднання глобальної та національні трансформації спонукає до дослідження проблем, які раніше характеризувалися як фрагментарні, локальні. Проте саме аналіз специфіки становлення та розвитку невеликих поселень за історичною ретроспективою, дозволяє відтворити комплексну мозаїку життєдіяльності, економічних реалій та соціо-культурних практик мешканців. Поглиблене вивчення такої проблематики попри самотійну наукову цінність, виступає важливим засобом для більш глибокої інтеграції історії України за всіма акцентами у світову.

Актуальність дисертації Віктора Дробного обумовлена дослідженням локальної специфіки соціально-економічних та культурно-освітніх факторів розвитку поселень півдня України на прикладі Одеського повіту Херсонської губернії XIX - початку XX ст. Дослідження дозволяє комплексно відтворити як загальні, так й особливі тенденції розвитку регіону. Також актуальним є прагнення автора розглянути у контексті трансформаційних змін вплив культурного фактору на провідні сфери життєдіяльності населення повіту. Представлене дослідження виступає важливим мотиваційним явищем в контексті майбутніх наукових пошуків українських дослідників щодо локальної історії та спектру певних подій, які відбувалися на території сусідніх до Одеського повіту адміністративно-територіальних одиниць.

Збагачення загального інформаційного масиву джерелами з історії Одеського повіту та можливість продовження дослідження у такому контексті сусідніх адміністративно-територіальних одиниць дозволить в майбутньому

значно розширити фактологічну базу доступних матеріалів та якісно збільшити площину історичних розвідок.

Щодо *ступіню обґрунтованості наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації*, варто зазначити що Віктор Дробний чітко окреслив мету й завдання, об'єкт і предмет дослідження, які цілком узгоджуються зі структурою роботи. Автор зосередив увагу на науковому висвітленні специфіки соціально-економічного та культурного розвитку поселень на території Одеського повіту Херсонської губернії в період XIX - початку XX століття. Зазначені в дисертації чинники цілком обґрунтовують вибір географічних, хронологічних і територіальних рамок дослідження.

Науковий інструментарій, використаний у роботі, свідчить про високу теоретичну підготовку здобувача й дає підстави для висновку про достовірність отриманих результатів. Теоретико-методологічні засади роботи базуються на принципах об'єктивності, історизму та науковості, що стали підґрунтям для системного аналізу реалій минулого із комплексним залученням історіографічного та джерельного матеріалу. Автором були використані загальнонаукові, загальноісторичні та спеціально-історичні методи наукового дослідження. Проблемно-хронологічний метод став визначальним під час аналізу історіографічного доробку; конкретно-пошуковий для історіографічного аналізу та систематизації джерел з проблеми; порівняльно-історичний використано з метою дослідження внеску етнічних та соціальних груп у створення та генезу поселень. Метод статистичного аналізу дозволив всебічно проаналізувати специфіку соціально-господарських трансформацій у поселеннях, а логічний метод сприяв дослідженню вказаної теми у предметно-хронологічній послідовності.

Джерельна база дослідження є достатньою для формування науково-обґрунтованих висновків. Її основу складає широке коло різноманітних за походженням і видовими ознаками джерел: архівні матеріали, урядові постанови, статистичні джерела, земські та картографічні видання, матеріали періодичної преси, значна частина яких уперше вводиться до наукового обігу.

Вибір теми дослідження та питання, що стали предметом наукового висвітлення, вказують на розуміння дисертантом сучасних історичних підходів, а також дискусійних питань локальної історії, що потребують детального загального та комплексного вивчення.

Наукова новизна результатів дисертаційної роботи не викликає сумнівів. Обрана автором тема вперше знайшла детальне висвітлення в українській історіографії. Спираючись на широкий пласт джерел, дисертант дослідив процеси соціального, економічного та суто культурного розвитку поселень в окреслених у дисертації територіальних межах, з урахуванням більш широких трансформаційних процесів досліджуваного періоду.

У результаті проведеного аналізу вперше здійснено наукове опрацювання історіографії проблеми, уведено до наукового обігу масив архівних та статистичних матеріалів, що дозволив сформувати репрезентативний комплекс джерел з поставленої проблеми. На їх основі автором досліджено комплекс життєдіяльності поселень Одеського повіту Херсонської губернії у XIX - на початку XX ст. у відповідності до особливостей регіонального розвитку. Доведено, що зміни типів поселень відбувалися у безпосередньому зв'язку як із політикою державно-управлінських структур на макрорівні, так і залежали від світоглядної мотивації та повсякденної діяльності поселян на мікрорівні. Дисертантом проведено історико-наукові дослідження форм землеволодіння і землекористування, простежено взаємозв'язки, що виникали між представниками різних етнічних і соціальних груп у процесі трансформації земельних стосунків. Проаналізовано специфіку фінансово-економічної діяльності етнічних спільнот регіону та встановлено процес капіталізації поселень на основі виокремлення сфер виробничої діяльності.

У дисертації уточнено роль більшості соціальних груп у формуванні мережі населених пунктів, впливу діяльності економічно активного населення на розвиток територій півдня України. Деталізовано дані щодо: традицій життєдіяльності національних спільнот, впливу рівня врожайності на соціально-економічні реалії і добробут населення. Набули подальшого розвитку

фактологічні відомості про передумови виникнення та розповсюдження найбільш поширених ремесел, як складової розвитку поселень, соціального розширення населення, що дозволяє уточнити регіональну специфіку становлення капіталістичних відносин.

Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості використання фактографічного матеріалу й висновків як для подальшої розробки обраної теми, так і для написання узагальнюючих праць з історії, соціально-економічних відносин, регіоналістики, культури, низки довідкових видань з розвитку півдня України. Результати роботи можуть бути використані для читання лекційних курсів, розробки спецкурсів, а також у суспільствознавчих і політологічних студіях. Окремі положення дисертації становлять цінність для освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти для формування толерантності, популяризації вивчення історії рідного краю, розвитку духовності, відповідно до ключових завдань Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України.

Оцінюючи **зміст дисертації, повноту викладу її основних положень і висновків** можемо стверджувати, що структура роботи є чіткою, а виклад змісту є логічним і послідовним. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів і десяти підрозділів, висновків, що корелюються з поставленими завданнями, списку використаних джерел та літератури (424 позиції) і додатків.

У першому розділі докладно розглянуто історіографію проблеми, джерельну базу та методи дослідження. Здійснений автором аналіз історіографії доводить, що тема дисертації досі не мала належного висвітлення в науковій літературі. До сьогодні не існувало комплексного дослідження питань функціонування та трансформації малих поселень півдня України у XIX - на початку XX століття. Увесь доступний для аналізу комплекс публікацій, дисертантом було поділено на три періоди: дослідження дорадянського часу (XIX - початку XX століття), дослідження радянської доби (1917-1991 рр.), розвідки створені у сучасний період (з 1991 р.) та було проведено

історіографічний аналіз сучасного стану проблеми із залученням широкого спектру літератури та першоджерел.

Це дозволило чітко окреслити методологічні та джерелознавчі засади дослідження. Було виявлено та введено до наукового обігу комплекс документальних та статистичних джерел, сформовано репрезентативну джерельну базу, що у поєднанні з обраними теоретико-методологічними засадами дало можливість створити комплексну картину трансформації соціального, економічного та культурного розвитку поселень Одеського повіту

Автором проаналізовано праці зарубіжних і вітчизняних дослідників з проблем розвитку поселень. Розглядаючи сучасний період історіографії, дисертант зазначив, що роботи дослідників цього періоду, на відміну від радянського періоду, характеризувалася значно більшим спектром досліджуваних питань, виникненням нових напрямків наукового пошуку та розширенням джерельної бази.

На основі вищезазначеного підходу, *в другому розділі* дисертант розкрив роль різних за соціальним станом та етнічним походженням суспільні верств – козаків, поміщицьких та державних селян, десятиників та чиншовиків, етнічних спільнот євреїв, греків, болгар, німців, тощо у створенні та трансформації перших постійних сільських поселень. Автором показано регіональну специфіку трансформації населених пунктів Одеського повіту Херсонської губернії, що у свою чергу, дозволило комплексно розглянути процес зміни типів поселень відповідно до наведених у дослідженні факторів.

Автор слушно зазначає, що нівелювання в межах повіту територіальної та соціальної дистанції, сприяло можливості існування у повсякденному житті селянства феномена самоуправлінської активності та самоорганізації. Згідно з положеннями дослідження, зміни типів поселень відбувалися у двох взаємопов'язаних мікро- та макровимірах. У контексті макрорівневого впливу трансформації мали за основу наявну політику державно-управлінських структур, а саме – фіксацію та адміністративно-управлінське підтвердження конкретного статусу за окремими поселеннями та переведення їх між типами

(хутір-селище-село-містечко) на основі економічного потенціалу та рівня самоорганізації населення. У контексті мікрорівня базою окреслених змін ставала повсякденна діяльність та світоглядна мотивація поселян, а саме-формування між мешканцями сталих економіко-культурних взаємовідносин.

Серед проявів цього автор зазначає не лише прийняття всередині традиційних моноетнічних поселень представників інших національностей, а й формування сіл і селищ, у котрих представники різних етносів співіснували у тісному господарському контакті. Разом з цим, зберігалися механізми як соціального тиску, так і світоглядного традиціоналізму.

Третій розділ дисертації присвячено аналізу традиційних та нових галузей господарства. Автором досліджено специфіку та особливості трансформації сільського господарства та його товаризацію впродовж XIX – поч. XX ст. Визначено, що економічна сторона взаємовідносин поселян являла собою складний симбіоз, котрий мав як перейняття традиційних підходів до ведення господарства, так і взаємовпливи між різними етносами в процесі розширення товарно-грошових відносин, як на рівні «поселення-поселення», так і на рівні «поселення-місто». Автором охарактеризовано риси землеволодіння та землекористування у поміщицьких маєтках упродовж першої половини XIX ст., (с. 94), деталі господарювання державних селян (с. 101), іноземних колоністів (с. 102) та селян, котрі стають особисто вільними і отримують у користування перші земельні ділянки після Земських реформ 60-х рр. XIX ст. (с. 106). З метою комплексної аргументації даного положення автором проаналізовано основні аспекти та причини розвитку базових економічних тенденцій у Херсонській губернії, котрі стали основою подальших взаємовідносин між населенням поселень та посередниками. Автором чітко окреслено напрями економічної діяльності поселян, котрі не були прямо пов'язані з сільським господарством та їх безпосередній вплив на фінансово-економічний розвиток поселень. Шляхом аналізу умов праці в одній з найприбутковіших галузей – соляних промислах, розміщених на лиманах Одеського повіту, розглянуто особливості взаємовідносин, котрі виникали між

власниками та найманими працівниками (с. 140). Виготовлення продукції на підприємствах, спрямованих на задоволення потреб внутрішнього ринку, було ще однією прибутковою господарчою галуззю регіону. Значну роль у цьому відігравала цегельно-черепична промисловість, більшість заводів якої перебували у власності німецьких колоністів (с. 148).

У *четвертому розділі* особливу увагу Віктор Дробний приділив аналізу становлення та розбудови мережі освітніх закладів різного типу власності, шкільної, позашкільної та професійної спеціалізованої освіти у поселеннях повіту. Для цього ним з'ясовано регіональні аспекти освітньо-просвітницького розвитку поселень Одеського повіту Херсонської губернії шляхом.

Автором було визначено, що порядок існування та напрямки діяльності церковно-приходських шкіл німецьких колоністів, земських освітніх установ та закладів освіти при православних храмах, стали основою для визначення напрямів культурного впливу останніх на населення повіту обох статей. Отримання ж молоддю професійних навичок, як безпосередньо у майстрів, так і в земських освітніх установах, стало важливою частиною загальноосвітнього розвитку повіту. Процес отримання певної спеціалізації у німців, болгар та українців, їх підхід до процесу опанування умінь та навичок, характеризують ефективність загального функціонування галузі (с.193).

Усі розділи дисертації органічно взаємопов'язані та мають внутрішню логіку викладу матеріалу. Кожен розділ завершено виокремленими висновками, що відображують виконання дослідницьких завдань, поставлених автором. Основний текст дисертаційного дослідження завершують логічні й аргументовані висновки, в яких підбито підсумки й представлено перспективу подальшого дослідження. Вагомий фактичний матеріал представлений у додатках.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки, сформульовані в дисертації, пройшли апробацію на восьми міжнародних, семи всеукраїнських та одній регіональній конференції. Результати дослідження представлено у двадцяти одній одноосібній науковій праці, зокрема в чотирьох

статтях, опублікованих у наукових фахових періодичних виданнях України (категорія Б, одна з них у журналі проіндексованому у Scopus/ WoS), одній статті в іноземному періодичному виданні та шістнадцяти публікаціях, у матеріалах наукових конференцій.

Позитивно оцінюючи науково-практичне значення отриманих Віктором Дробним результатів дослідження, варто окреслити низку *дискусійних положень та зауважень до змісту дисертації*:

1. Автором обрано досить великий хронологічний період, який потребує більш детального висвітлення шляхом ґрунтовної періодизації. Адже правовий статус поселень значно відрізнявся у дореформений період та пореформений. Так, у пореформений період адміністративна автономія іноземних переселенців була скасована і натомість впроваджена Земська та Міська реформи, Положення 1871 р. про скасування пільг колоністів тощо. У параграфі 2.2. «Стан та структура поселень Одеського повіту» (с. 78-93) доцільно було приділити увагу правовому статусу поселень, та їх трансформації в хронологічній послідовності з наведенням конкретних прикладів.

2. Більш глибокого аналізу потребує масив іноземної наукової спадщини (с. 40-42). Зокрема відомостей про німецьких та болгарських колоністів з більш чітким визначенням поглядів науковців: чи мали ці праці описовий характер або існували певні концепції щодо життя колоністів. Джерельна база майже не представлена спогадами сучасників (с. 31-32), хоча найчастіше, саме їхня суб'єктивна думка, дозволяє нам «відчути» реалії тогочасної епохи та настрої у суспільстві.

3. У параграфі 3.1. «Землеволодіння та землекористування» слабо розкриті загальні статистичні відомості щодо змін у структурі землеволодіння. Звідти залишається мало зрозумілим, як відбувався вплив процесу товаризації землі протягом століть на предмет дослідження. У питанні скотарства та вівчарства зокрема, через відсутність загальної статистики кількості поголів'я незрозуміло: чи були німецькі колоністи лідерами цієї галузі, чи вони поступалися болгарам та поміщицьким господарствам. У додатках 3.2.1 та 3.2.2

(с. 272-273) надані відомості щодо худоби лише за 1870-1880-ті рр. Відомостей за першу половину XIX ст. немає, що не дає можливості провести відповідний аналіз (с. 117-118).

4. Аналізуючи господарський рівень переселенців, автором не одразу визначено масштаби землеволодіння колоністів (с. 103-105). Тому не повною мірою наводиться їх загальний внесок в економічне життя. Ці відомості зустрічаються в роботі лише частково. Поглибленої систематизації, на наш погляд, потребували й статистичні матеріали, що дозволило б значно доповнити проведений автором аналіз трансформації землеволодіння та землекористування у іноземних колоністів.

5. Культурне життя, аналізу якого автор присвятив четвертий розділ дисертаційного дослідження доцільно доповнити не лише освітнім процесом, а й визначити діяльність мистецьких установ та духовно-релігійних організацій. Також автор, зосереджуючись на ситуації всередині поселень, не визначає ті можливі культурні зв'язки, котрі могли виникати/виникали між мешканцями поселень Одеського повіту та власне Одеси у межах культрегерської парадигми (с.158-206).

Утім, зазначені дискусійні моменти й зауваження не піддають сумніву основні наукові результати, одержані дисертантом, і не впливають на загальне позитивне враження від представленої роботи. Узагальнюючи результати ознайомлення з дисертацією Віктора Дробного «Соціально-економічний та культурний розвиток поселень Одеського повіту Херсонської губернії (XIX – початок XX ст.)», можна дійти висновку, що вона є цілком самостійним, завершеним і ґрунтовним дослідженням, містить оригінальні науково виважені результати, новизну та практичне значення. Дослідження відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44), а її автор заслуговує на присудження

наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія і археологія.

Офіційний рецензент:

**доктор історичних наук, професор,
професор кафедри джерелознавчих
студій та суспільних комунікацій,
проректор з наукової роботи
Запорізького національного
університету**

Геннадій ВАСИЛЬЧУК